

Літери... 2

Kolejne litery greckie, czasem przerobione

Г г Γ γ (ге)

Tę grecką literę nazywamy *gamma*, jednak współcześnie w języku greckim jest ona wymawiana nieco inaczej i bardzo podobnie jest wymawiana po ukraińsku. Chodzi o tzw. *h dźwięczne*, dźwięk pomiędzy *h* a *g*, występujący również w języku czeskim i słowackim. Zgodnie ze zwyczajem czeskim, tę głoskę zapisujemy jako samo *h*, natomiast „zwykłe” *h* – jako *ch*.

Aby wymówić *z (h)*, najlepiej wymówić *ch* i powoli przesuwając się w stronę *g*, jednakże ukraińskie *h* jest wymawiane jeszcze nieco bardziej gardłowo. Ta głoska (lub podobna) występuje też zresztą w języku polskim – kiedy *ch* ulega udźwięcznieniu przed spółgłoską dźwięczną, np. *druh Bohdan* [druhbohdan], *dach domu* [dahdomu] (zgodnie z normą literacką, niemniej niektórzy Polacy wymawiają [druhbochdan] i [dachdomu]).

Ukraińskie *h* odpowiada generalnie prasłowiańskiemu *g*, które w języku polskim pozostało sobą. Stąd najczęstszym odpowiednikiem *h* będzie u nas *g*, np. *horá* – *góra*, *hrébiń* – *grzebień*, *hist* – *gość*, *Boh* – *Bóg*. Dotyczy to również wyrazów pochodzenia greckiego, np. *hihijéna* – *higiena*. Głoska *h* może też wystąpić w miejscu *g* w wyrazach zapożyczonych z języków zachodnich za pośrednictwem rosyjskiego, np. *Hrenlándija* – *Grenlandia*, *hraf* – *graf* (hrabia).

H może również odpowiadać dokładnie polskiemu *h* – w wyrazach polskich zapożyczonych z ukraińskiego: *bohátýr* – *bohater*, *hul’áty* – *hulać*, *huk* – *huk*, oraz w wyrazach ukraińskich zapożyczonych za pośrednictwem polskiego, czeskiego i niemieckiego: *hotél*, *humanizm*, *hónor*, *hurtívnia*, *hétman*. W niektórych wyrazach zapożyczonych z języków zachodnich początkowe *h* w języku ukraińskim nie istnieje (niekiedy zostało usunięte w czasie rusyfikacji i tak już zostało), np. *istórija*, *Ispánija*.

W pewnej liczbie wyrazów (zwykle słowiańskich) *h* pełni na początku wyrazu identyczną rolę, jak w w słowie *woná*, a więc w miejscu, gdzie w języku polskim nic nie ma: *horích* – *orzech*, *hóstryj* – *ostry*, *harmáta* – *armata* (ale gwarowo: *harmata*). Są też przypadki przeciwne – dodatkowe *h* występuje w polskiej nazwie miasta *Humań*, która po ukraińsku brzmi *Úmań*.

Poćwiczmy czytanie i rozumienie:

ага	
гімн	
гумор	
горá	
гírка	‘góрка’
гíркá	‘gorzka’
гра	
розва́га	‘rozrywka’

...starając się nie mylić *h* z *ch*:

горóх	(w polskim jedno <i>o</i> wypada)
грix	(wymiana <i>i</i>)
горíх	

Г г Г г (re)

Ponieważ *gammę* czytamy *h*, więc dźwięk *g* trzeba było oznaczyć jakoś inaczej. Kiedyś używano do tego celu, również zapożyczonego z greckiego, dwuznaku *κz* (*kg*) lub łacińskiej litery *g*, ale ostatecznie stworzono nową literę cyrylicą *Г*. *G* występuje wyłącznie w wyrazach zapożyczonych, głównie z polskiego, niemieckiego, węgierskiego i rumuńskiego. Na przykład:

грунт
гúмка
гáнок

Nieco zabawnie brzmią wyrazy, w których *r* występuje na miejscu polskiego *k*:

грáга

to nie *grat*, ale *krata*; z kolei

гніт

to nie *gniot* ani *gnat*, ale *knot*.

W czasach radzieckich litera *r* była zabroniona, gdyż za bardzo odróżniała język ukraiński od rosyjskiego. Oficjalnym wytłumaczeniem było, że jej istnienie niepotrzebnie komplikuje alfabet i przez to utrudnia naukę pisania prostym ludziom. Tłumaczenie to na tyle utrzymało się w świadomości, że wiele osób nadal pisze *z* zamiast *r*; jest to jednak błędem ortograficznym.

Д д Д д D d g (де)

Litera *Д* posiada chyba najwięcej różnych odmian kształtu. Jej podstawowy kształt trudno skojarzyć, jednak oba pozostałe warianty są dla nas zrozumiałe: *Д* (*Δ*) to dawny kształt litery – nic innego jak grecka *delta* (*Δ*), tylko posiadająca dwie dodatkowe kreseczki u dołu. Z kolei litera pisana i często kursywna wygląda dokładnie jak łacińskie *D*. Problemem są też małe litery. Prosta drukowana jest na szczęście pomniejszeniem dużej. Kursywne i pisane małe *д* może natomiast przybrać albo łatwiejszą do zapamiętania formę *δ* – mała *δ* bez górnego zawijasa, albo też zupełnie mylącą *g* – którą można zapamiętać jako *δ* obróconą o 180°.

Przećwiczmy:

дáма	
водá	
зрáда	'zdrada'
дарúнок	'podarunek, prezent'
дáга	
задáрма	'za darmo'
гáзда	

Umiemy już teraz zapisać cyrylicą kilka wyrażań, które pojawiły się na lekcji:

ідú додóму	
гарáзд	([-zd] nie [-st])

здоров!
до завтра!

Л л л Л л (ел)

To litera o konstrukcji identycznej do *Д* i tak samo dopiero jej formę alternatywną *Л* można skojarzyć z grecką *lambda* Λ . Małe alternatywne *л* przypomina zaś małą *λ* bez górnego ogonka.

Ukraińskie *l* ogólnie wymawia się twardziej niż po polsku, jako głoskę pośrednią między polskimi *l* i *ł*, zbliżoną do czeskiego i słowackiego *l* i rosyjskiego *л*. Przy polskim *l* wyłącznie koniec języka dotyka do dziąsła, natomiast przy ukraińskim koniec języka dotyka zębów, a jego tył dodatkowo wygina się w stronę podniebienia. Podobnie wymawia się *l* po angielsku na końcu wyrazu w słowach typu *will, bill, drill* (tzw. *velarized l* lub *dark l*).

Przed samogłoskami *e* i *y* standard języka ukraińskiego dopuszcza wymowę dokładnie tak, jak polskiego *l*. Przed samogłoską *i* w ogóle nie ma problemu, gdyż wymowa polska i ukraińska jest naturalnie identyczna. Ze względu na to nie dojdzie do nieporozumienia, jeżeli będziemy zawsze wymawiać polskie *l*, chociaż czasem będzie to brzmiało nienaturalnie.

Ukraińska litera *l* raczej rzadko odpowiada polskiemu *l* (w zasadzie tylko przed *i, y, e*, i to tylko w wyniku niekonsekwencji polskiej ortografii); z reguły w polskich odpowiednikach znajdziemy literę *ł*.

Spróbujmy poprawnie wymówić twarde *l*, a przy okazji zrozumieć:

дала́	
удáла	'udana'
малé село	
стіл	(trzeba wymienić <i>i</i>)
стріл	(trzeba wymienić <i>i</i> ale inaczej)
влáсне	'własnie'

Tu możemy wymówić jak po polsku:

телевізор	
алé	
лев	
лід	(częsta zamiana <i>i</i>)
лік	'lek'
лікар	'lekarz'

П п П п (пе)

Tę literę od razu kojarzymy z greckim *pi* ($\Pi \pi$), i słusznie. Mylący jest jedynie kształt kursywnej i pisanej małej litery, która wygląda jak łacińskie *n*. Jest to sytuacja podobna do $\tau - m$. Tymczasem bez problemów powinno nam przyjść odczytanie i zrozumienie drukowanych:

пáра
порá
порáда
Петрó
Павлó
спрáва
погáно, непогáно

пан, пání, пáнство

піст

(słowo analogiczne do міст)

Φ φ Φ φ (еф)

...powinniśmy od razu skojarzyć z greckim *fi* (Φ φ). Jak już wspomnieliśmy przy okazji litery *x*, φ może czasem wystąpić na miejscu polskiego *ch* lub *chw*. Spotkamy je też w wyrazach zapożyczonych z greckiego, w których występowała *theta* (a nie *tau*), np. *Feodosija* 'Teodozja', bo po grecku *Theodosia*, *mif* 'mit', bo po grecku *mythos* (jest to jednak nadal kwestia sporna, przez niektórych używanie *f* jest uważane za rusycyzm, a za poprawną uznają oni formę z *t*); w języku polskim występuje tu zawsze *t*.

Znając tę nową literę, na poczcie będziemy umieli zlokalizować okienko, z którego można wysłać

факс

i mogli nawiązać z dziewczyną w okienku

флірт

Może to spotkanie będzie

фундáментом

długiej znajomości? Zaprośmy ją do wspomnianego wcześniej

Фáстова

żeby zobaczyć pałac

грáфа

Albo spędzi z nami ciekawy weekend we Lwowie, bo okaże się, że jest zapalonym

фотографом

i bardzo interesuje ją

грáфіка

więc co niedziela bierze swój

фотоапарáт

i rusza na miasto dokumentować najlepsze lwowskie

графіті

Jeżeli jednak nic z tego nie wyjdzie, zawsze możemy spędzić weekend z podręcznikiem

“Електротéхніка”

umiemy już bowiem przeczytać całkiem dużo terminów takich jak

фáза і трансформáтор

Б б Б б (бе)

Dawny grecki znał tylko dźwięk *w* pochodzący z dawnego *b*, więc w greckiej świadomości był to jakby jeden dźwięk i nie była potrzebna osobna litera na *b*. Jednak w językach słowiańskich występowały i występują z dużą częstością obie te spółgłoski; dlatego Cyryl wymyślił nową literę, a ze względu na greckie skojarzenia wybrał dla niej kształt podobny do *w*, czyli łacińskiego *b*. Dzięki temu zarówno dużą *Б*, jak i małą *б* dość łatwo nam skojarzyć ze spółgłoską *b*. Pisane małe *б* jest podobne do jednego z wariantów pisanego *ð*, jednak zawsze posiada zawijas w prawo.

Poćwiczmy:

бар

брат

брáма

базáр	
Кýба	
зуб	(y trzeba na coś wymienić, [-b] nie [-p])
дуб	(tak samo)
забáва	
небагáто	
кúбок світу з футболу	‘puchar świata w piłce nożnej’

И и И u (и)

To kolejna litera, która tak odbiegła od greckiego, a nawet starosłowiańskiego pierwowzoru, że trudno ją skojarzyć. Oznacza ona samogłoskę *y*. Obok *m* (т) i *n* (п) to kolejna litera, która jako mała pisana może się mylić z jakąś polską literą, w tym przypadku oczywiście z *u*. Jednak można to wykorzystać do zapamiętania jej znaczenia – jeżeli skojarzymy to przez prostą regułę, że

u to po ukraińsku *y*

y to po ukraińsku *u*

czyli dokładnie na odwrót.

Niektórych może ciekawić, skąd wzięła się ta litera. Otóż w greckim istnieją dwie litery czytane *i*: *jota* (*I*) i *ita* (*H*). Cyryl był do tego tak przywiązany, że w niektórych miejscach kazał Słowianom pisać *I*, a w niektórych – *H*, przy czym głównym znakiem było *H*. Z czasem w pisowni *H* nastąpiła ta sama zmiana, co w przypadku *N*→*H*, czyli kreska obróciła się o 45° do obecnej pozycji: *H*→*И*. Rosjanie doszli do wniosku, że drugie *I* jest im niepotrzebne dość późno, bo dopiero w XX wieku, i wówczas ostatecznie wyrzucili je z alfabetu, chociaż nadal jest ono obecne w rosyjskim znaku *И* (który jest dawnym dwuznakiem *И*, traktowanym współcześnie jak jedna litera).

Jednak w ukraińskim zaszło stwardnienie *i* do *y*, tak więc zmieniła się wymowa litery *И*, a dawniej rozróżnialne głoski *i* i *y* zlały się w jedno *y*. Umożliwiło to pozbycie się z alfabetu ukraińskiego dwuznaku *И*, który wcześniej oznaczał oryginalne, prasłowiańskie *y*. Jednocześnie, jak wytłumaczyliśmy wcześniej, z głosek *ō*, *ě* i *ē* powstało nowe *i*, które jakoś trzeba było zapisać i w XIX wieku ostatecznie ustalono, że do tego celu będzie się wykorzystywać to pochodzące z greckiej *joty* – *I*. Wszystko to doprowadziło do całkowitej rozbieżności między rosyjską a ukraińską pisownią *i* i *y*. Paradoksalnie akurat w piśmie nie zawsze to widać, gdyż przykładowo słowo *винó* pisze się w obu językach tak samo, tylko po rosyjsku czyta się *winó*, a po ukraińsku – *wynó*. Podobna różnica (identyczna pisownia *i*, a inna wymowa) występuje zresztą między polskim a czeskim.

Z powyższej historii wynika, że ukraińskiej samogłosce *y* może odpowiadać zarówno polskie *y*, jak i polskie *i*. Może też w niektórych miejscach pojawić się *e*, co wynika między innymi z bardzo niekonsekwentnej w językach północnosłowiańskich likwidacji *ē* (długiego *e*); mamy więc na przykład *сыр* – *ser* czy *бохáтыр* – *bohater*, ale też w drugą stronę: *кáсша hreczáна* – *kasza gryczana*.

W ortografii ukraińskiej obowiązuje nadal zasada wprowadzona w czasach radzieckich, że na początku wyrazu pisze się zawsze *i*, nigdy *u*. Jest ona jednak sprzeczna z zasadą „pisz jak słyszysz” i skutkuje (zresztą zgodnie z zamierzeniem pomysłodawców) do zaniku poprawnej wymowy niektórych słów na korzyść wymowy rosyjskiej – np. *únszyj* ‘inny’ (prawidłowa wymowa: *ýnszyj*) czy *írzá* ‘rdza’ (prawidłowa wymowa: *yrzá*). Tymczasem możliwość wymowy *y* na początku wyrazu jest indywidualną cechą ukraińskiego, która przez wiele wieków odróżniała go od rosyjskiego i polskiego. Inną rusefikacyjną regułą obowiązującą do dziś jest pisownia *i* zamiast *y* w końcówkach rzeczowników miękko tematowych –

np. *majdán Nezaléžnosti* ‘plac Niepodległości’ w Kijowie (historycznie prawidłowo powinno być: *majdán Nezaléžnosty*).

Dokładnie rzecz biorąc, ukraińskie i polskie *y* są nieco inne. Wymowa ukraińska jest identyczna z czeską – jest to dźwięk pośredni między głoskami *y*, *i*; podobnie wymawiamy po angielsku *i* w słowie *fill* [fyl] w przeciwieństwie do *feel* [fi:l]. Wymawianie polskiego *y* nie spowoduje jednak nieporozumienia. Przećwiczmy czytanie (i rozumienie, pamiętając o ukraińskim przejściu *i* w *y*):

винó
винá (czego? w liczbie pojedynczej)
віна (co? w liczbie mnogiej)
півó
зуби
грибі
дим
фізика
матемáтика
привіт
справи
добриráнок

Й й Й ѣ (йот)

Ta litera oznacza *j*, a jej podobieństwo do *И* pochodzi z czasów, gdy ta druga litera była jeszcze wymawiana *i*. Fonetycznie *j* może być uważane za krótką odmianę *i*, i dlatego Cyryl na jego oznaczenie wybrał „i z łukiem”. W XIX wieku dość popularny był pomysł, by wzorem Serbów wymienić *ѣ* na łacińskie *j*, które byłoby bardziej podobne do nowego ukraińskiego *i*; jednak idea ta upadła.

Ukraiński posiada unikatową wymowę nie tylko *w*, ale również *j*. Może być ono wymawiane (szczególnie na początku wyrazu) ze ścięśnieniem i zbliżeniem końca języka do podniebienia, przez co powstaje dźwięk pośredni między *j* a *ś*. Jest to jednak niuans nie respektowany nawet przez wszystkich Ukraińców.

W języku ukraińskim występuje wymiana *i* z *j* identyczna jak opisana wcześniej wymiana *u* z *ł* (zapisywanym przez *є*). Liczne słowa posiadają więc dwie formy – na *i* oraz na *j*, używane w zależności od tego, jak łatwiej jest wymówić. Powiemy na przykład: *Idú dodómu* (na początku zdania niewygodnie byłoby wymówić *j*), ale: *Užé jdú dodómu* (wygodniej jest skrócić *i* do *j*), a pełna wymiana (zarówno *u*, jak i *i*) zajdzie, gdy rozpoczniemy zdanie od „ja”: *Ja wže jdú dodómu*.

Tak jak wymiana *u* z *ł* nie ominęła przyimka *u*, tak też wymiana *i* z *j* nie omija spójnika *i*. W zależności od otoczenia, używamy formy *i* lub formy *j* i piszemy zawsze tak, jak wymawiamy: *Ostáp i Antín*, ale *Halýna j Oléna*.

Umiemy już teraz przeczytać kilka dodatkowych zwrotów na powitanie i pożegnanie:

гей!
дóброго рáнку! дóбрый рáнок! дóбрый!
бува́й! бува́йте!

Przećwiczmy też kilka innych przykładów:

пода́й
загра́й

комбайн
файний
Петро й Павло
Галина й Олена
Райффайзен Банк